

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASIDA IMPLITSIT MA'LUMOTNI ANIQLASHNING KOGNITIV-DISKURSIV MODEL

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i07.017>

Kurbanov Elbek Elmurodovich
ORCID: 0009-0001-1640-9404
kurbanov_elbek@yahoo.com
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sud lingvistik ekspertizasida matnda bevosita ifodalanmagan axborotni aniqlash jarayoni inson kognitiv faoliyati bilan bog'liq murakkab interpretativ hodisa sifatida tadqiq etiladi. Tadqiqotda yashirin mazmunni anglash jarayoni til birliklarini qabul qilish, bilimlar tizimi bilan bog'lash, inferensiya hosil qilish va ekspert xulosasini shakllantirish bosqichlari asosida modellashtiriladi. Implitsit axborotning mavjudligi faqat matn tarkibidagi belgilar bilan emas, balki ekspertning konseptual bilimlari, diskursiv tajribasi va kommunikativ vaziyatni baholash qobiliyati bilan ham belgilanadi. Shu asosda sud lingvistik ekspertizasida interpretatsiyaning kognitiv-diskursiv modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: sud lingvistik ekspertizasi, kognitiv model, interpretatsiya, inferensiya, mental reprezentatsiya, diskursiv bilim, konseptual tahlil

COGNITIVE-DISCURSIVE MODEL OF DETECTION OF IMPLIED INFORMATION IN FORENSIC LINGUISTIC EXPERTISE

Kurbanov Elbek Elmurodovich
ORCID: 0009-0001-1640-9404
kurbanov_elbek@yahoo.com
Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article studies the process of detecting information not directly expressed in the text in forensic linguistic expertise as a complex interpretive phenomenon related to human cognitive activity. In the study, the process of understanding the hidden content is modeled based on the stages of perceiving language units, linking them with the knowledge system, making inferences, and forming an expert conclusion. The presence of implicit information is determined not only by the signs in the text, but also by the expert's conceptual knowledge, discursive experience, and ability to assess the communicative situation. On this basis, a

cognitive-discursive model of interpretation in forensic linguistic expertise is proposed.

Keywords: forensic linguistic expertise, cognitive model, interpretation, inference, mental representation, discursive knowledge, conceptual analysis

Sud lingvistik ekspertizasida interpretativ jarayonning kognitiv asoslari

Sud lingvistik ekspertizasida matn mazmunini aniqlash jarayoni faqat til birliklarini tavsiflash bilan chegaralanmaydi. Ekspert faoliyatining muhim qismi matnda mavjud axborotni inson tafakkuri orqali qayta ishlash, uni mavjud bilimlar tizimi bilan bog'lash va muayyan ilmiy xulosaga aylantirish jarayonidan iborat. Shu jihatdan implitsit ma'lumotni aniqlash til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatni namoyon qiluvchi kognitiv jarayon sifatida qaraladi.

Ekspert matnni tahlil qilish jarayonida uch xil axborot qatlamiga murojaat qiladi: eksplisit axborot - matnda bevosita ifodalangan ma'lumot; kontekstual axborot - vaziyat va kommunikativ sharoit orqali faollashadigan bilimlar; inferensial axborot - mavjud belgilar asosida mantiqiy xulosa qilish orqali hosil bo'ladigan mazmun. Mazkur qatlamlarning o'zaro munosabati ekspert interpretatsiyasining asosini tashkil etadi. Chunki har qanday matn o'zida mavjud bo'lgan barcha ma'nolarni to'liq ochiq shaklda bermaydi. Ayrim axborotlar til vositalari, diskurs muhiti va insonning bilim tajribasi asosida tiklanadi.

Masalan, ekspert tahlilida quyidagi jarayon kuzatiladi: *Matn belgisi → Kognitiv qayta ishlash → Bilim bilan bog'lash → Mazmuniy xulosa*

Birinchi bosqichda ekspert matndagi muhim birliklarni aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda ushbu birliklar avvalgi bilimlar va kommunikativ vaziyat bilan bog'lanadi. Uchinchi bosqichda esa mazkur bog'lanishlar asosida yashirin mazmun yuzaga chiqariladi.

Kognitiv yondashuvning muhim jihati shundaki, ekspert xulosasi faqat matndan avtomatik ravishda kelib chiqmaydi. U matn, bilim va vaziyat o'rtasidagi o'zaro munosabat natijasida shakllanadi. Shu sababli sud lingvistik ekspertizasida obyektivlikni ta'minlash uchun interpretativ jarayonning har bir bosqichini ilmiy mezonlar asosida asoslash talab etiladi.

Implitsit ma'noni qayta tiklashning kognitiv bosqichlari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayoni to'rt asosiy bosqichda amalga oshadi:

1. Lingvistik qabul qilish bosqichi:

Mazkur bosqichda ekspert matn tarkibidagi shakliy va mazmuniy birliklarni aniqlaydi. Bunda asosiy e'tibor alohida so'zlargagina emas, balki ular o'rtasidagi munosabat, sintaktik tuzilish va matnning umumiy tashkil topishiga qaratiladi. Ushbu bosqichning vazifasi - matnda mavjud bo'lgan dastlabki axborot maydonini belgilash.

Ekspert quyidagi savollarga javob izlaydi: matnda qanday axborot berilgan; qaysi birliklar alohida ma'no yuklamasiga ega; matnning asosiy kommunikativ yo'nalishi qanday.

2. Bilimlar tizimi bilan bog'lash bosqichi. Ikkinchi bosqichda matndan olingan axborot inson bilimlari tizimi bilan bog'lanadi. Bunda ekspert til birliklarini alohida emas, balki muayyan bilim sohasi va diskurs doirasida baholaydi.

Mazkur jarayonda: umumiy bilimlar; professional bilimlar; madaniy tajriba; kommunikativ vaziyat haqidagi ma'lumotlar faollashadi. Aynan shu bosqich matnning yuzaki mazmunidan chuqurroq ma'no qatlamiga o'tishni ta'minlaydi.

3. Inferensiya hosil qilish bosqichi. Bu bosqichda ekspert mavjud lingvistik belgilar va bilimlar o'rtasidagi aloqalar asosida xulosa shakllantiradi. Inferensiya jarayoni matnda bevosita mavjud bo'lmagan, biroq undan mantiqan kelib chiqadigan mazmunni aniqlash imkonini beradi.

Bunda ekspert: sababiy bog'lanishlarni; mazmuniy davomiylikni; kommunikativ natijalarni baholaydi. Inferensiya jarayoni subyektiv taxmin emas, balki matndagi dalillar bilan asoslangan ilmiy interpretatsiya sifatida qaraladi.

4. Ekspert xulosasini shakllantirish bosqichi

Yakuniy bosqichda aniqlangan ma'lumotlar tizimlashtiriladi va ilmiy xulosa shakliga keltiriladi. Bunda ekspert o'z fikrini faqat shaxsiy qarashga emas, balki lingvistik dalillar, kognitiv bog'lanishlar va diskursiv omillarga asoslaydi.

Shunday qilib, implitsit ma'noni aniqlash jarayoni: *Qabul qilish* → *Bog'lash* → *Inferensiya* → *Xulosa* ketma-ketligi asosida amalga oshadigan murakkab kognitiv faoliyat hisoblanadi.

Ekspert interpretatsiyasining kognitiv-diskursiv modeli

Sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayoni alohida lingvistik belgilarni topish bilan yakunlanmaydi. Ekspert tomonidan amalga oshiriladigan tahlil matnning ichki tuzilishi, kommunikativ vaziyat va bilimlar tizimi o'rtasidagi uzviy aloqani hisobga olgan holda olib boriladi. Shu sababli ekspert interpretatsiyasi kognitiv va diskursiv jarayonlarning birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Taklif etilayotgan kognitiv-diskursiv modelda implitsit ma'lumotni aniqlash jarayoni quyidagi ketma-ketlik asosida shakllanadi: *Matn signali* → *Konseptual faollashuv* → *Diskursiv bog'lanish* → *Inferensial xulosa* → *Ekspert bahosi*

Birinchi bosqichda ekspert matnda mavjud bo'lgan lingvistik signallarni qabul qiladi. Bu bosqichda matnning shakliy xususiyatlari emas, balki ma'no hosil qilish imkoniyatiga ega bo'lgan birliklar aniqlanadi.

Ikkinchi bosqichda aniqlangan birliklar ekspertning konseptual bilimlari bilan bog'lanadi. Har qanday matn muayyan bilim maydoniga tayanadi va uning ayrim qismlari umumiy tajriba orqali anglashiladi. Shu sababli ekspert interpretatsiyasida konseptual bilimlar muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Uchinchi bosqichda matn diskurs doirasida tahlil qilinadi. Chunki bir xil lingvistik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha mazmun hosil qilishi mumkin. Diskursiv yondashuv matnni faqat yopiq birlik sifatida emas, balki ijtimoiy kommunikatsiyaning bir qismi sifatida baholash imkonini beradi.

To'rtinchi bosqichda ekspert inferensial xulosaga keladi. Bunda matnda bevosita berilmagan, ammo mavjud belgilar asosida tiklanadigan ma'no aniqlanadi.

Beshinchi bosqichda barcha tahlil natijalari umumlashtirilib, ilmiy ekspert bahosi shakllantiriladi.

4-jadval.

Ekspert interpretatsiyasining kognitiv-diskursiv modeli

Bosqich	Jarayon mazmuni	Asosiy faoliyat	Natija
1. Matn signali	Til birliklarini dastlabki qabul qilish	Muhim lingvistik belgilarni ajratish	Dastlabki axborot maydoni
2. Konseptual faollashuv	Bilimlar tizimi bilan bog'lash	Tushunchalar va bilim strukturalarini faollashtirish	Mazmuniy bog'lanishlar
3. Diskursiv bog'lanish	Matnni kommunikativ muhitda baholash	Vaziyat va nutq sharoitini hisobga olish	Kengaytirilgan talqin
4. Inferensial xulosa	Yashirin mazmunni tiklash	Mantiqiy va kognitiv bog'lanishlarni aniqlash	Implitsit ma'no
5. Ekspert bahosi	Yakuniy ilmiy xulosa yaratish	Dalillarni tizimlashtirish	Ekspert xulosasi

Modelning o'ziga xosligi

Mazkur modelning asosiy afzalligi shundaki, unda implitsit ma'lumotni aniqlash faqat matn ichidagi birliklarni tahlil qilish jarayoni sifatida emas, balki til, bilim va diskurs o'zaro ta'sirining natijasi sifatida qaraladi. An'anaviy yondashuvlarda ekspert ko'proq alohida birliklarning ma'nosiga e'tibor qaratgan bo'lsa, integrativ kognitiv-diskursiv yondashuvda quyidagi uch omil birgalikda baholanadi: lingvistik omil - matnda mavjud shakliy va mazmuniy belgilar; kognitiv omil - inson bilimlari va konseptual tizimi; diskursiv omil - kommunikativ vaziyat va matnning ijtimoiy muhiti. Ushbu uch omilning uyg'unligi ekspertga matnda mavjud bo'lgan yashirin axborotni yanada obyektiv aniqlash imkonini beradi.

Modelning sud lingvistik ekspertizasidagi amaliy qo'llanish imkoniyatlari

Taklif etilgan kognitiv-diskursiv model sud lingvistik ekspertizasida murakkab kommunikativ hodisalarni tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur modelning amaliy ahamiyati shundaki, u ekspertga matnda bevosita ifodalanmagan axborotni aniqlash jarayonini bosqichma-bosqich asoslash imkonini yaratadi.

An'anaviy tahlil jarayonida ekspert ko'pincha alohida til birliklari va ularning ma'nosiga e'tibor qaratadi. Biroq zamonaviy kommunikatsiyada mazmun faqat so'z yoki gap darajasida shakllanmaydi. U matn tuzilishi, bilimlar tizimi va kommunikativ vaziyatning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu sababli taklif etilgan model ekspert xulosalarining ilmiy asoslanganligini oshirishga xizmat qiladi.

Modelni amaliy qo'llash jarayonida ekspert quyidagi bosqichlarda faoliyat yuritadi:

1. Matnning informatsion strukturasini aniqlash

Birinchi bosqichda ekspert tahlil qilinayotgan matnning asosiy mazmunini yo'nalishini belgilaydi. Bunda matnda mavjud axborot qatlamlari ajratiladi va qaysi birliklar qo'shimcha mazmun hosil qilishi mumkinligi aniqlanadi.

Ushbu bosqichda asosiy vazifa: matnning asosiy mavzusini belgilash; mazmunini jihatdan muhim birliklarni ajratish; axborotning ochiq va yashirin qatlamlarini farqlashdan iborat.

2. Konseptual bog'lanishlarni aniqlash

Ikkinchi bosqichda ekspert matndagi birliklarning qanday bilim strukturalari bilan bog'lanishini tahlil qiladi. Chunki ayrim ma'nolar faqat lug'aviy tarkib asosida emas, balki inson ongida mavjud bo'lgan tushunchalar tizimi orqali anglashiladi. Masalan, muayyan ifoda turli sohalarda turlicha mazmun kasb etishi mumkin. Shu sababli ekspert uning qaysi konseptual maydonga tegishli ekanligini belgilaydi.

3. Diskursiv muhitni baholash

Uchinchi bosqichda matn yaratilgan kommunikativ sharoit o'rganiladi. Chunki har qanday bayonot o'z-o'zidan mavjud bo'lmaydi, balki muayyan ijtimoiy, huquqiy yoki kommunikativ vaziyat tarkibida shakllanadi.

Ekspert quyidagi omillarni hisobga oladi: kommunikatsiya ishtirokchilari; matn yaratilgan sharoit; oldingi va keyingi nutqiy birliklar; matnning ta'sir doirasi.

4. Inferensial xulosani asoslash

Mazkur bosqichda ekspert aniqlangan belgilar asosida yashirin mazmunning mavjudligi yoki mavjud emasligi haqida xulosa chiqaradi. Bunda har qanday talqin lingvistik dalillar bilan asoslanishi lozim.

Ekspert xulosasi: shaxsiy taxmin; subyektiv munosabat; umumiy taassurot asosida emas, balki aniq til va diskurs belgilariga tayangan holda shakllantiriladi.

5-jadval.

Kognitiv-diskursiv modelning ekspert faoliyatidagi qo'llanish bosqichlari

Bosqich	Tahlil yo'nalishi	Ekspert harakati	Amaliy natija
1	Informatsion struktura	Matn qatlamlarini ajratish	Asosiy va qo'shimcha axborotni farqlash
2	Konseptual bog'lanish	Bilim strukturalarini faollashtirish	Mazmunini aloqalarni aniqlash

3	Diskursiv muhit	Kommunikativ vaziyatni baholash	To'liq interpretatsiya hosil qilish
4	Inferensiya	Yashirin mazmunni asoslash	Ilmiy ekspert xulosasi
5	Yakuniy baholash	Natijalarni tizimlashtirish	Huquqiy jarayon uchun asoslangan xulosa

Mazkur modelning amaliy qiymati shundaki, u sud lingvistik ekspertizasida matnni faqat til mahsuli sifatida emas, balki bilim va kommunikatsiya tizimi sifatida baholash imkonini beradi. Natijada ekspert tahlilining aniqligi oshadi, turli talqinlarning oldi olinadi va lingvistik dalillarni huquqiy jarayonda qo'llash imkoniyatlari kengayadi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati

Mazkur tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonini faqat til birliklari tahlili bilan cheklamasdan, uni kognitiv va diskursiv faoliyat sifatida izohlash imkonini bergani bilan belgilanadi. Ishda yashirin mazmunning shakllanishi til, tafakkur va kommunikativ tajribaning o'zaro ta'siri natijasi sifatida ko'rib chiqildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, matnda mavjud bo'lmagan, biroq anglashiladigan axborotni aniqlash jarayoni bir necha bosqichli interpretativ faoliyatni talab qiladi. Bunda ekspert avvalo lingvistik belgilarni qabul qiladi, keyin ularni mavjud bilim tizimi bilan bog'laydi va diskursiv vaziyat asosida ilmiy xulosaga keladi.

Taklif etilgan kognitiv-diskursiv model quyidagi nazariy imkoniyatlarni yaratadi: implitsit ma'noni til va tafakkur munosabati asosida izohlash; ekspert interpretatsiyasining kognitiv mexanizmlarini tavsiflash; matn mazmunini shakllantiruvchi lingvistik va ekstralingvistik omillarni tizimlashtirish; sud lingvistik ekspertizasida qo'llaniladigan tahlil usullarining nazariy asoslarini kengaytirish.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan modeldan sud lingvistik ekspertisasi jarayonida foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Mazkur yondashuv yordamida ekspertlar: matnda bevosita ifodalanmagan mazmuniy qatlamlarni; turli axborot darajalari o'rtasidagi bog'lanishlarni; kommunikativ vaziyat ta'sirida shakllanuvchi ma'nolarni; inferensiya asosida hosil bo'ladigan xulosalarni tizimli ravishda aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Modelning amaliy afzalligi shundaki, u ekspert xulosasini shakllantirish jarayonini aniq bosqichlarga ajratadi. Bu esa turli mutaxassislar tomonidan beriladigan baholarning izchilligini ta'minlash, subyektiv talqinlarning kamayishi va lingvistik dalillarning ilmiy asoslanganligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur natijalardan sud lingvistik ekspertisasi, pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik hamda diskurs tahlili yo'nalishlarida ilmiy tadqiqotlar olib borishda

foydalanish mumkin. Shuningdek, ishlab chiqilgan model oliy ta'lim tizimida tegishli fanlarni o'qitishda nazariy-metodik asos sifatida xizmat qiladi.

Ekspert interpretatsiyasida kognitiv omillarning roli

Sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonida ekspertning kognitiv faoliyati muhim o'rin tutadi. Chunki matnda mavjud bo'lgan barcha ma'no qatlamlari bevosita til vositalari orqali namoyon bo'lmaydi. Ayrim mazmunlar ekspert tomonidan mavjud bilimlar tizimi, konseptual bog'lanishlar va kommunikativ tajriba asosida qayta tiklanadi.

Kognitiv yondashuvga ko'ra, matnni anglash jarayoni tayyor ma'noni qabul qilish emas, balki axborotni qayta ishlash va yangi mazmuniy bog'lanishlarni hosil qilish jarayonidir. Shu sababli ekspert tahlilida quyidagi kognitiv jarayonlar muhim hisoblanadi: kategoriyalash - matndagi hodisalarni muayyan bilim guruhlariga ajratish; konseptuallashtirish - til birliklari asosida umumiy mazmuniy model yaratish; bog'lash - yangi axborotni mavjud bilimlar bilan integratsiyalash; xulosalash - mavjud belgilar asosida yashirin mazmunni tiklash.

Ekspertning kognitiv faoliyati matnni chuqurroq anglash imkonini beradi. Bunda asosiy vazifa subyektiv fikr bildirish emas, balki matnda mavjud bo'lgan lingvistik belgilar asosida ilmiy asoslangan interpretatsiyani amalga oshirishdan iborat.

Kognitiv omillar ayniqsa murakkab kommunikativ vaziyatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ayrim ma'nolar faqat matnning ichki tuzilishi emas, balki uning bilim maydoni bilan aloqasi orqali namoyon bo'ladi. Shu jihatdan ekspertning bilim bazasi va tahliliy tajribasi implitsit axborotni aniqlash jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Implitsit ma'lumotni aniqlashda integrativ yondashuvning afzalliklari

Sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash uchun faqat bitta tahlil usulidan foydalanish har doim ham yetarli natija bermaydi. Chunki yashirin mazmun ko'pincha bir nechta omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Integrativ yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, unda turli tahlil darajalari yagona tizimga birlashtiriladi: *Lingvistik daraja* → *Kognitiv daraja* → *Diskursiv daraja* → *Ekspert xulosasi*. Lingvistik darajada matnning shakliy va mazmuniy xususiyatlari o'rganiladi. Kognitiv darajada ushbu birliklarning inson ongidagi konseptual bog'lanishlari aniqlanadi. Diskursiv darajada esa matnning kommunikativ vazifasi va yaratilish sharoiti baholanadi.

Mazkur yondashuv quyidagi imkoniyatlarni beradi: matn mazmunini ko'p bosqichli tahlil qilish; turli ma'no qatlamlarini bir tizimda ko'rish; ekspert xulosalarining asoslanganligini oshirish; interpretatsiya jarayonining ilmiy mezonlarini belgilash.

Integrativ modelning muhim jihati shundaki, u matnni faqat tayyor axborot manbai sifatida emas, balki ma'no hosil qiluvchi murakkab kommunikativ tizim

sifatida baholaydi. Natijada sud lingvistik ekspertizasida yashirin mazmunni aniqlash jarayoni yanada aniq, izchil va metodologik jihatdan asoslangan shaklga keladi.

Implitsit ma'lumotni aniqlashda ekspert bilimlari va interpretativ chegaralar

Sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonida ekspert bilimlari muhim metodologik omil hisoblanadi. Chunki yashirin mazmunni aniqlash oddiy matn o'qish jarayoni emas, balki lingvistik belgilarni ilmiy asosda talqin qilish faoliyatidir.

Biroq ekspert interpretatsiyasi cheksiz imkoniyatga ega emas. Uning xulosasi faqat matnda mavjud bo'lgan lingvistik dalillar, kommunikativ vaziyat va ilmiy metodlar asosida shakllanishi lozim. Aks holda lingvistik tahlil subyektiv fikrga aylanish xavfi mavjud.

Shu sababli ekspert faoliyatida ikki muhim chegara mavjud:

1. Lingvistik asoslanganlik chegarasi. Ekspert faqat matnda mavjud bo'lgan yoki undan mantiqan kelib chiqadigan ma'nolarni aniqlashi mumkin. Shaxsiy taxmin yoki muallif niyatini aniq bilishga urinish ekspert vakolatidan tashqarida hisoblanadi.

2. Interpretativ ehtiyotkorlik chegarasi. Biror mazmunning mavjudligini belgilashda ekspert uning yuzaga kelish ehtimolini lingvistik mezonlar bilan asoslaydi. Ya'ni xulosa faqat "mumkin", "anglashilishi mumkin", "kommunikativ jihatdan namoyon bo'ladi" kabi ilmiy chegaralangan shaklda ifodalanishi zarur.

Ekspert bilimlarining samaradorligi aynan shunda namoyon bo'ladiki, u matnning ochiq va yashirin qatlamlarini farqlay oladi, biroq matndan tashqaridagi taxminiy ma'nolarni unga yuklamaydi.

Shunday qilib, implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonida ekspertning asosiy vazifasi yashirin mazmunni yaratish emas, balki matnda mavjud bo'lgan ma'no imkoniyatlarini ilmiy asosda ochib berishdan iborat.

Sud lingvistik ekspertizasida interpretatsiya ishonchliligini ta'minlash omillari

Sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonining asosiy talablaridan biri - ekspert xulosasining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta'minlashdir. Chunki yashirin mazmunni tahlil qilish jarayonida asosiy murakkablik shundan iboratki, aniqlanayotgan ma'no bevosita matnda mavjud bo'lmashligi mumkin. Shu sababli ekspert tomonidan chiqariladigan xulosa aniq metodologik tamoyillarga asoslanishi lozim.

Interpretatsiya ishonchliligi, avvalo, lingvistik dalillarning yetarliligi bilan belgilanadi. Ekspert har qanday xulosani muayyan til birliklari, matn tuzilishi va kommunikativ bog'lanishlar asosida asoslaydi. Bunda individual tasavvur yoki umumiy taassurot emas, balki tekshiriladigan lingvistik ko'rsatkichlar asosiy mezon vazifasini bajaradi.

Ekspert tahlilining ishonchliligini ta'minlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Metodologik izchillik Ekspert tahlili muayyan ketma-ketlik asosida amalga oshirilishi lozim. Ya'ni matnni qabul qilishdan boshlab yakuniy xulosagacha bo'lgan jarayon aniq bosqichlarga ajratiladi.

Bunday izchillik: tahlil jarayonining shaffofligini; xulosalarning tekshiriluvchanligini; turli ekspertlar natijalarining qiyoslanishini ta'minlaydi. Shu jihatdan taklif etilgan kognitiv-diskursiv model ekspert faoliyatini tartibga soluvchi metodik asos sifatida xizmat qiladi.

2. Dalillarning ko'p darajali tahlili

Implitsit ma'noni aniqlashda faqat bitta tahlil darajasiga tayanish yetarli emas. Chunki yashirin mazmun turli qatlamlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Ekspert quyidagi darajalarni hisobga oladi:

Tahlil darajasi	Aniqlanadigan jihat
Lingvistik daraja	Til birliklari va ularning o'zaro munosabati
Kognitiv daraja	Bilim strukturalari va konseptual bog'lanishlar
Diskursiv daraja	Matnning kommunikativ muhiti
Interpretativ daraja	Yakuniy mazmuniy xulosa

Mazkur ko'p darajali yondashuv yashirin axborotni yanada aniqroq aniqlash imkonini beradi.

3. Muqobil talqinlarni hisobga olish

Ekspert xulosasining ishonchliligi faqat bitta talqinni ilgari surish bilan emas, balki mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan boshqa talqinlarni ham ilmiy jihatdan baholash bilan belgilanadi.

Bunda ekspert: ifodaning boshqa ma'noda qo'llanish imkoniyatini; kontekstning turli talqinlarga ta'sirini; mazmunning qanchalik barqaror ekanligini tekshiradi. Bu yondashuv lingvistik ekspertizani bir tomonlama baholashdan himoya qiladi.

4. Interpretativ natijalarni asoslash

Ekspert tomonidan chiqarilgan xulosa faqat natijani ko'rsatib qolmasdan, uning qanday hosil bo'lganini ham tushuntirishi kerak. Ya'ni ekspert: *"Qanday ma'no aniqlandi?"* degan savol bilan birga, *"Ushbu ma'no qaysi lingvistik va kognitiv belgilar asosida aniqlandi?"* degan savolga ham javob berishi zarur. Shu sababli interpretatsiya jarayonining bosqichlari ekspert xulosasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

6-jadval.

Implitsit ma'noni aniqlashda interpretatsiya ishonchliligi omillari

Omil	Mazmuni	Ekspert natijasiga ta'siri
Metodologik izchillik	Bosqichma-bosqich tahlil	Xulosaning tizimlilikini oshiradi
Ko'p darajali tahlil	Til, bilim va diskurs birligi	Mazmunni chuqurroq ochadi

Muqobil talqinlarni baholash	Turli imkoniyatlarni tekshirish	Subyektivlikni kamaytiradi
Asoslangan xulosa	Dalillarga tayangan interpretatsiya	Ekspert bahosining ishonchliligini oshiradi

Implitsit ma'noni modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlari

Zamonaviy kommunikatsiya shakllarining kengayishi sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'noni aniqlash masalasiga yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. An'anaviy matn tahlili bilan bir qatorda, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, raqamli kommunikatsiyalarni o'rganish va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ham dolzarb yo'nalishlardan biriga aylanmoqda.

Implitsit ma'noni modellashtirishning istiqbolli yo'nalishi shundan iboratki, yashirin axborotni aniqlash jarayoni inson ekspertining intuitiv faoliyati bilan cheklanib qolmay, balki formal va texnologik modellar asosida ham tavsiflanishi mumkin. Bunda asosiy maqsad inson interpretatsiyasi jarayonini avtomatlashtirish emas, balki ekspert tahlilini qo'llab-quvvatlovchi ilmiy vositalarni yaratishdan iborat.

Kelajakdagi tadqiqotlarda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Raqamli diskurslarda implitsit ma'noni aniqlash

Internet kommunikatsiyasi, ijtimoiy tarmoqlar va elektron yozishmalarda ma'no ko'pincha qisqartmalar, vizual belgilar, kontekstual ishoralar va kommunikativ tajriba orqali shakllanadi. Shu sababli an'anaviy matn tahliliga qo'shimcha ravishda raqamli diskurs xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Bunday tahlilda: matnning yaratilish muhiti; kommunikatsiya ishtirokchilarining munosabati; raqamli platformaning kommunikativ xususiyatlari; multimodal belgilar hisobga olinishi kerak. Bu yo'nalish sud lingvistik ekspertizasining yangi obyektlari - onlayn muloqot, forumlar, ijtimoiy tarmoq yozishmalari va elektron xabarlarni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

2. Sun'iy intellekt yordamida lingvistik tahlil imkoniyatlari

Sun'iy intellekt va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari katta hajmdagi matnlarni tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq implitsit ma'noni aniqlashda asosiy muammo shundaki, yashirin mazmun faqat statistik belgilar asosida emas, balki inson bilimlari va kommunikativ vaziyatni anglash orqali shakllanadi.

Shu sababli istiqbolda sun'iy intellekt tizimlari: matndagi ma'no qatlamlarini ajratish; konseptual bog'lanishlarni aniqlash; diskursiv munosabatlarni modellashtirish; ekspertga yordamchi analitik vosita sifatida xizmat qilish yo'nalishlarida rivojlanishi mumkin. Bunda yakuniy lingvistik baholash inson ekspertining ilmiy tahliliga tayanishi lozim.

3. Kognitiv modellarni takomillashtirish

Kelajakdagi tadqiqotlarda implitsit ma'noni aniqlash jarayonini yanada aniqroq modellashtirish uchun kognitiv xaritalar va bilim strukturalaridan foydalanish mumkin.

Bunday modellar: matn va bilim o'rtasidagi aloqalarni; ma'no hosil bo'lish jarayonini; interpretatsiya bosqichlarini tizimli ravishda ifodalash imkonini beradi. Natijada sud lingvistik ekspertizasida qo'llaniladigan nazariy modellar yanada mukammallashadi.

4. Ekspert tizimlarini yaratish istiqbollari

Implitsit ma'noni aniqlash bo'yicha ishlab chiqilgan kognitiv-diskursiv model kelajakda ekspert tizimlarini yaratish uchun nazariy asos bo'lishi mumkin.

Bunday tizimlar: dastlabki lingvistik tahlilni amalga oshirish; ehtimoliy ma'no qatlamlarini ko'rsatish; ekspert uchun tahliliy material tayyorlash imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Biroq bunday texnologiyalar ekspertning o'rnini bosuvchi vosita emas, balki uning ilmiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi mexanizm sifatida qaralishi kerak.

7-jadval.

Implitsit ma'noni modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlari

Yo'nalish	Asosiy vazifa	Kelajak imkoniyati
Raqamli diskurs tahlili	Yangi kommunikatsiya shakllarini o'rganish	Onlayn matnlarni ekspertizadan o'tkazish
Sun'iy intellekt texnologiyalari	Katta hajmdagi matnlarni qayta ishlash	Ekspert tahlilini qo'llab-quvvatlash
Kognitiv modellashtirish	Ma'no hosil bo'lish jarayonini tavsiflash	Nazariy modellarni takomillashtirish
Ekspert tizimlari	Avtomatlashtirilgan yordamchi vositalar yaratish	Lingvistik ekspertiza samaradorligini oshirish

XULOSA

Mazkur tadqiqot sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash jarayonini kognitiv-diskursiv yondashuv asosida o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot davomida yashirin mazmunni aniqlash faqat matn tarkibidagi lingvistik birliklarni tavsiflash bilan cheklanmasligi, balki til, tafakkur va kommunikativ vaziyatning o'zaro ta'siri asosida amalga oshadigan murakkab interpretativ jarayon ekanligi asoslandi.

Tahlillar natijasida implitsit ma'lumotni aniqlashda ekspert faoliyati matnni qabul qilish, bilimlar tizimi bilan bog'lash, diskursiv muhitni baholash va ilmiy xulosa shakllantirish bosqichlaridan tashkil topishi belgilandi. Ushbu jarayon sud lingvistik ekspertizasida yashirin mazmunni obyektiv va tizimli ravishda aniqlash uchun metodologik asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Implitsit ma'lumot matnda bevosita ifodalanmagan, biroq lingvistik belgilar, bilim strukturalari va kommunikativ vaziyat asosida tiklanadigan murakkab mazmuniy hodisa sifatida tavsiflandi.

2. Sud lingvistik ekspertizasida yashirin axborotni aniqlash jarayoni faqat semantik tahlil bilan chegaralanmasligi, balki kognitiv va diskursiv omillarni ham hisobga olishni talab qilishi asoslandi.

3. Ekspert interpretatsiyasi bosqichma-bosqich amalga oshadigan kognitiv faoliyat sifatida modellastirildi. Bunda lingvistik qabul qilish, konseptual bog'lash, inferensiya hosil qilish va ekspert xulosasini shakllantirish jarayonlari o'zaro bog'liq tizim sifatida belgilandi.

4. Matn mazmunini anglash jarayonida ekspert bilimlari muhim omil ekanligi aniqlandi. Chunki ayrim yashirin ma'nolar faqat til birliklari emas, balki insonning konseptual tajribasi va bilim tizimi orqali yuzaga keladi.

5. Taklif etilgan kognitiv-diskursiv model implitsit ma'noni aniqlash jarayonida lingvistik, kognitiv va diskursiv qatlamlarni yagona tizimga birlashtirishi bilan ajralib turadi.

6. Ekspert xulosasining ishonchliligi lingvistik dalillarning yetarliligi, tahlil bosqichlarining izchilligi va muqobil talqinlarning hisobga olinishi bilan ta'minlanishi asoslandi.

7. Sud lingvistik ekspertizasida interpretatsiya jarayonini modellastirish ekspert faoliyatining ilmiy asoslanganligini oshiruvchi muhim metodologik vosita sifatida baholandi.

8. Raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi sharoitida implitsit ma'noni aniqlash masalasi yangi obyektlar bilan kengayib borayotgani va zamonaviy texnologiyalar yordamida qo'shimcha tahlil imkoniyatlari yuzaga kelayotgani ko'rsatildi.

9. Sun'iy intellekt va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari ekspert faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligi, biroq yakuniy lingvistik baholash inson ekspertining ilmiy tahliliga asoslanishi lozimligi belgilandi.

10. Ishlab chiqilgan kognitiv-diskursiv model sud lingvistik ekspertizasida implitsit ma'lumotni aniqlash, ekspert xulosalarini asoslash va lingvistik dalillarni tizimlashtirish uchun samarali nazariy-amaliy vosita sifatida taklif etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. - Oxford: Oxford University Press, 1962. - 168 p.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. - Cambridge: Cambridge University Press, 1969. - 203 p.
3. Grice H. P. Studies in the Way of Words. - Cambridge: Harvard University Press, 1989. - 394 p.

4. Levinson S. C. Pragmatics. - Cambridge: Cambridge University Press, 1983. - 420 p.
5. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. - Oxford: Blackwell, 1995. - 326 p.
6. van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. - Cambridge: Cambridge University Press, 2008. - 267 p.
7. van Dijk T. A. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. - London: Sage Publications, 2011. - 384 p.
8. Fairclough N. Language and Power. - London: Routledge, 2015. - 278 p.
9. Halliday M. A. K., Hasan R. Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. - Oxford: Oxford University Press, 1989. - 126 p.
10. Fillmore C. J. Frames and the Semantics of Understanding. - Quaderni di Semantica, 1985. - Vol. 6. - P. 222-254.
11. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. - Chicago: University of Chicago Press, 1987. - 614 p.
12. Langacker R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. - Oxford: Oxford University Press, 2008. - 562 p.
13. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. - New York: Basic Books, 2002. - 464 p.
14. Кубрякова Е. С. Начала когнитивной науки о языке. - Москва: Языки славянской культуры, 2004. - 135 с.
15. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. - Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. - 314 с.
16. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика. - Москва: Флинта, 2013. - 592 с.
17. Галяшина Е. И. Судебная лингвистическая экспертиза: теория и практика. - Москва: Норма, 2014. - 320 с.
18. Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. - London: Routledge, 2010. - 290 p.
19. Olsson J. Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime and the Law. - London: Continuum, 2008. - 312 p.
20. Shuy R. W. Language Crimes: The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom. - Oxford: Blackwell, 1993. - 184 p.
21. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Москва: Гнозис, 2004. - 390 с.
22. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. - Москва: ТетраСистемс, 2008. - 272 с.
23. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - Toshkent: Fan, 2008. - 300 b.

24. Mahmudov N. Til. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1998. - 304 b.
25. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. - Toshkent: O'zbekiston, 2002. - 232 b.
26. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. - Toshkent: Sharq, 2010. - 176 b.
27. Teshaboyeva D. Diskurs tahlili asoslari. - Toshkent: Fan, 2019. - 220 b.